

ἀμοιβαία αὐτῶν ἐνεργεία καὶ λειτουργία συνφδὰ τοῖς νόμοις τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς ἰσότητος καὶ ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων.

§ 42 Περὶ κτήσεως καὶ ἀπωλείας δικαίων.—

Περὶ Παραγραφῆς.

Τὰ παράγωγα δίκαια δὲν εἶνε ἀναλλοίωτα, ἀμετάβλητα, ἀπαράγραπτα, ὅπως τὰ πρωτόγονα, ἀτινα γεννῶνται καὶ συνεκλείπουν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Καθὸ προελθόντα καὶ δημιουργηθέντα ὑπὸ τῆς ἐλευθέρως τοῦ προσώπου βουλήσεως, δύνανται δι' αὐτῆς καὶ πάλιν νὰ ἀπολεσθῶσι, χωρὶς νὰ ὑποστῆ οἰανδήποτε ζημίαν ἢ ἐπὶ τοῦ δικαίου θεμελιωμένη κοινωνικὴ τάξις. Ἄλλ' ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς δίκαιόν τι, κεκτημένον ὑπὸ τινος προσώπου, ἀπόλλυται ἄνευ τῆς δηλώσεως τῆς βουλήσεως ἕνεκα εἰδικῶν ὅλως περιστάσεων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ τῆς παραγραφῆς δικαίου τινός, οὐχὶ ἀσυνήθης ἐν τῇ θετικῇ νομοθεσίᾳ πάντων τῶν λαῶν, ἀναγκαία δὲ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐννόμων σχέσεων.

Προσῆκει τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Δικαίου ἡ ἔρευνα τῆς παραγραφῆς καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρίων αὐτῆς; Παρὰ τῶν συγγραφέων ἀμφισβητεῖται τοῦτο. Ἡ παρέλευσις ὀρισμένου χρόνου, ἐφ' ἧς βασιίζεται ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, δημιουργεῖ ὑπὲρ τινος δίκαιον, οὐ στερεῖται ἕτερος; Τοιαύτη ἀποδοχὴ θὰ ἦτο κατ' οὐσίαν ἄρνησις τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου, ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ μορφήν καὶ ἔκφασιν διεκδικουῦντος αἰωνιότητα. Ἄνθρωπός τις ἔχει σήμερον πρὸς με ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὑποχρέωσιν· εἶνε ὀφειλέτης χρηματικοῦ ποσοῦ· ἂν τοῦτο δὲν κατέβαλεν ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος, μὴ προσκληθεῖς ὑπ' ἐμοῦ, δικαιοῦται μετὰ παρέλευσιν χρόνου νὰ ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς; Ἐνεκα τίνος ἠθικοῦ ἢ δικαιολογικοῦ λόγου ὁ χρόνος ἐδημιούργησε δίκαιον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Ἄλλος διέπραξεν ἔγκλημα, βαρεῖαν ἢ ἐλαφρὰν συνεπάγον εὐθύνην καὶ ποινήν. Ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον οὗτος δὲν κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἕνεκα ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀφορμῆς. Δικαιοῦται νὰ ἐπικαλεσθῆ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς ἐπὶ τῇ λόγῳ, ὅτι παρῆλθεν ἰκανὸς χρόνος ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀδικήματος.

Κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐννοιαν τοῦ δικαίου οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἐκ-

λείπει, οὐδὲ παραγράφεται ὡς ἐκ τῆς παρελεύσεως μακροῦ ἢ βραχείου χρονικοῦ διαστήματος (1)· ἡ ὑποχρέωσις δὲν ἐκλείπει, μηδέποτε ἐκλείπουσιν τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν ἐν χρόνῳ ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης· ὑποχρεοῦται ἄρα ὁ ὑπόχρεως, αὐτός τε καὶ οἱ ὑποκαταστάντες εἰς τὰ δίκαια αὐτοῦ καὶ τὰς ὑποχρεώσεις, νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτάς. Ἐπίσης ὁ ἀδίκησας, ὁ διαταράξας τὰς ἐννόμους κοινωνικὰς σχέσεις, ὁ ἀρνηθεὶς τὰς ὑποχρεώσεις αὐτοῦ εἰς τὸν σεβασμὸν τῶν δικαίων τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας τῆς ἰδιοκτησίας τῶν μετ' αὐτοῦ βιούντων ἀνθρώπων, δὲν δικαιούται νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν παραγραφὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ, τὴν λήθην ὡς πρὸς τὸ τελεσθὲν ἀδίκημα. Ἡ πράξις, ἡ συνταράξασα πάλαι ποτὲ τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν, δὲν παραγράφη ἐκ τοῦ δικαίου τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δίκαιον, τὸ ἅπαξ προσβληθέν, βροῦ ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ παρελθόντος, ζητοῦν τὴν ἐπανόρθωσιν ἐξ ὀνόματος τῆς ὑπερτάτης δικαιοσύνης, τῆς λειτουργούσης ἔξω χρόνου καὶ τόπου. Ὁ φιλόσοφος, ὁ μελετῶν τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀπολύτως καὶ ἀνεκκλήτως, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰς ἐννόμους σχέσεις, δὲν δύναται νὰ παραγνωρίσῃ αὐτὰ καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς, πιστεύων αἰείποτε, ὅτι τὰ τε δίκαια καὶ αἱ ὑποχρεώσεις οὐδέποτε παραγράφονται ἔνεκα τοῦ λόγου τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου.

Ἄλλ' ἐν τῷ θετικῷ δικαίῳ πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἐννόμων σχέσεων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων κατεδείχθη ἔκπαλαι ἡ ἔννοια καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς παραγραφῆς. Ὁ θετικὸς νόμος ἐπλήρωσε κενόν, ὃ περ δὲν ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ τὸ ἀπόλυτον δίκαιον.

Ὁ ἅπαξ καταλαβὼν, ἀμέσως ἢ ἐκ τρίτου προσώπου, ἰδιοκτησίαν, ἀνήκουσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἑτέρῳ, οὐδὲν διεκδικήσαντι ἐπ' αὐτῆς δίκαιον, καθίσταται κύριος. Ἀντιβαίνει τοῦτο βεβαίως πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἰδιοκτησίας· εἶνε ἐν τούτοις ἀναγκαῖον. Μακροῦ χρόνου παρελθόντος ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς νέας ἰδιοκτησίας, ἀδύνατον νὰ διευκρινισθῇ, ἂν αὕτη συνέστη καλῇ ἢ κακῇ τῇ πίστει, ἐπαρκῶς καὶ προσηκόντως, ὑπὸ τίνας ἄρα συνθήκας ὑφίσταται τὸ νέον αὐτῆς δίκαιον μὴ ὑφισταμένων πλέον τῶν μαρτύρων

(1) Nihil fit a tempore quamquam nihil non fit a tempore (Grotius).

τῆς παλαιᾶς καταστάσεως. Ἄν ἡ κτῆσις αὕτη ἐγένετο ἐξ ἀδίκου πράξεως, ἢ ἦτο μείζων ἢ ἀδικία, ἐὰν ἀπεδιώκοντο τῆς ιδιοκτησίας κάτοχοι ἀπ' ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότος κατέχοντες αὐτήν, καλλιεργήσαντες κτησάμενοι ἴσως αὐτήν νομίμως, μὴ δυνάμενοι δὲ ὡς ἐκ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου ν' ἀποδείξωσι τοὺς ἐπὶ τῆς ιδιοκτησίας ταύτης νομίμους τίτλους τῶν πρώτων κτητόρων, ἐκλιπόντων. Ἄν ὁ θετικὸς νόμος δὲν ἀπεδέχεται τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς, οἰαδήποτε ιδιοκτησία, ὅσον καὶ ἂν ἀπέρρεεν ἐκ νομίμων τίτλων, ἐκάστοτε ἢ διὰ διεφιλονικεῖτο, οὕτω δὲ θεσμὸς, τοσοῦτον ἀναγκαῖος εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἀλληλεγγύης, ἢ καθίστατο καθ' ἐκάστην ἀντικείμενον ἐρίδων καὶ δικαστικῶν συγκρούσεων. Τοῦτο αἴρεται ἤδη διὰ τοῦ νομικοῦ πλάσματος τῆς παραγραφῆς. Ἐν ἐναντίῳ περιπτώσει, ἂν μετὰ παρέλευσιν μακροῦ χρόνου ιδιοκτῆτης ἐξεβάλλετο ἀπὸ τῆς ιδιοκτησίας, ἢν πολλαχῶς ἐμόρφωσε καὶ ἐβεβλιώσεν, ἢ πράξις αὕτη ἢτο προφανῶς ἀδικωτέρα τῆς πάλαι τελεσθείσης, ἐπιβλαβῆς δὲ τῇ κοινωνίᾳ ἐκ τῆς ἀβεβαιότητος, εἰς ἣν ἢτο περιεῖρχοντο ἐκάστοτε τὰ ἰδιωτικὰ συμφέροντα.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξὺ δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου. Ἄν ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπὶ μακρὸν χρόνον δὲν προσεκλήθη νὰ καταβάλλῃ τὰ ὀφειλόμενα, ἢ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, τίνι τρόπῳ θέλουσι προσαγάγῃ τοὺς ἀναγκαῖους τίτλους πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀχρεωστήτου, εἴτε αὐτοῦ, εἴτε τῶν προγόνων τοῦ τινος; Πρὸς ἀποφυγὴν τοιούτων ἀτόπων, ἀποληγόντων εἰς ἀδικήματα, ὁ θετικὸς νόμος ὥφελε νὰ τάξῃ ὠρισμένην προθεσμίαν χρόνου, ἣς παρελθούσης αἴρεται πᾶσα περὶ καταβολῆς τῶν ὀφειλομένων ἀπαιτήσεις.

Ἀνάλογοι σκέψεις ὤθησαν τὸν νομοθέτην ν' ἀποδεχθῆ τὸ εὐεργέτημα τῆς παραγραφῆς καὶ ἐν τῷ ποινικῷ δικαίῳ. Βεβαίως τὸ γενομένον ἅπαξ ἀδίκημα οὐδαμῶς αἴρεται διὰ τῆς παρελεύσεως μακροῦ ἢ βραχείου χρόνου· ἢ πράξις ἐτελέσθη, τὰ δ' ἐξ αὐτῆς ἐπελθόντα ἀποτελέσματα οὐδαμῶς ἐξέλιπον. Καὶ ἐν τούτοις, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ ἀδικήματος ἐπελθοῦσαν καταστροφήν, λήθη ἐκάλυψε τὸ γεγονός, ἢ πάλαι ποτὲ συνταραχθεῖσα ἐξ αὐτοῦ δημοσία συνείδησις ἐπελάθετο τοῦ συμβάντος ἐκείνου, ὁ αὐτουργός, διατελέσας κατὰ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ ἀδικήματος ὑπὸ συνθήκας δυστυχεῖς, μετενόησεν ἴσως, κατέστη ἔντιμος καὶ εὐεργετικὸς πολίτης, χρησιμώτατος εἰς

τὴν κοινωνίαν. Πρέπει νὰ καταδιωχθῆ ὑπὸ τῆς ἀκοιμήτου, τῆς αἰωνίας δικαιοσύνης διὰ τὴν πρὸ μακροῦ χρόνου τελεσθεῖσαν πράξιν, τέλεον λησμονηθεῖσαν; Ὁ ἄλλοτε ἔνοχος εἶνε ἴσως σήμερον ὁ εὐεργετικός, ὁ φιλάνθρωπος, ὁ ἔντιμος πολίτης. Ὁ Γιάννης Ἀγιάννης, ὁ πάλαι ἀπαίσιος δεσπότης σκοτεινῶν εἰρκτῶν, αὐτὸς ζοφερὰ ψυχὴ, μετὰ παρεύλευσιν χρόνου κατέστη φωτεινὸν πνεῦμα, καρδία κοινωνική, δήμαρχος κωμπολέως, εὐεργετικώτατος πρὸς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ καὶ τοὺς ξένους, ὁ κύριος Μαγδαληνῆς (1). Πρὸς πλήρωσιν τίνος σκοποῦ ἢ κοινωνικῆ δικαιοσύνη εἶνε ὑπόχρεως ν' ἀνασκαλεύσῃ τὰς δέλτους τοῦ παρελθόντος, ἢ ἀναζητήσῃ ἐν τῷ σημερινῷ ἐντίμῳ ἀνθρώπῳ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τῆς ἀνομίας; Διὰ νὰ τὸν τιμωρήσῃ; πρὸς τίνα κοινωνικὸν σκοπὸν; Ἡ πράξις αὐτῆς δὲν θὰ ᾔνε τάχα ἀδικωτέρα τῆς πάλαι τελεσθείσης ἀδικίας; Τιμωροῦσα ἓνα κλέπτην δὲν θὰ ὑποπέσῃ εἰς μείζον ἀδίκημα, ἀφαιροῦσα ἀπὸ τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τῶν πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν, ἓνα τίμιον ἐργοστασιάρχην, ἐργάτην τοῦ δημοσίου καλοῦ, ἐξαγνισθέντα τέλεον διὰ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου ἀπὸ τῶν κηλίδων τῆς ἀδίκου πράξεως;

Ἄλλ' ἐὰν ἐκ τῆς τελεσθείσης ἐκνόμου πράξεως οὐ μόνον προσεβλήθῃ ἢ δημοσία τάξις, ἢ τὴν ἐπανόρθωσιν ἐπιζητεῖ ἢ πολιτεία, ἀλλὰ καὶ ἰδιωτικὰ συμφέροντα, ἢ παραγραφή δύναται νὰ ἐπέλθῃ μὲν ὡς πρὸς τὸ ἀδίκημα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς πρὸς τὸν παθόντα ἰδιώτην, δικαιούμενον νὰ διεκδικήσῃ τὰ προσβληθέντα δίκαια αὐτοῦ, ἐν ἣ περιπτώσει ἢ ποινικὴ παραγραφή, ὡς συνήθως ἐν ταῖς νομοθεσίαις συμβαίνει, εἶνε βραχυτέρα τῆς τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, παρ' ὧ αἱ περὶ παραγραφῆς διατάξεις εἶνε ὅλως διάφοροι.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συμπεραίνεται, ὅτι ἂν ἡ ἔννοια τῆς παραγραφῆς δὲν συνάδῃ κατὰ πάντα πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ ἀπολύτου δικαίου, οὐχ ἥττον ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης, εἶνε ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης, συμπληρώσεως ἐν τῇ θετικῇ ἐφαρμογῇ τοῦ δικαίου τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Ὡς τοιαύτη δὲ δὲν εἶνε ἄρνησις τῶν κανόνων αὐτοῦ ἀλλ' αὐτόχρημα ἐπιεικῆς ἐκ πνεύματος σκοπιμότητος ἐρμηνεία καὶ πραγμάτωσις πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἐννόμων σχέσεων τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς παγίωσιν ἀσφαλοῦς πολιτικοῦ καθεστῶτος.

(1) *Victor Hugo, les Miserables.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Διαίρεσις

τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας.

§ 43. Ἡ μέθοδος.

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας διαιρεῖται συνήθως, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν ἐξωτερικῶν αὐτῆς παραστάσεων, εἰς δύο κύριους κλάδους, εἰς τὸ ἰδιωτικὸν τὸ καὶ ἰστικὸν δίκαιον, καὶ εἰς τὸ δημόσιον, ὑποδιαιρούμενον εἰς ἐσωτερικόν, τὸ ἰδίᾳ δημόσιον καὶ τὸ ἐξωτερικόν, τὸ διεθνές, καθ' ὅσον τουτέστιν ἀφορᾷ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς τῶν εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν συντεταγμένων ἀνθρώπων, τὰς δημοσίας, τὰς διεθνεῖς σχέσεις. Ἄλλ' ἡ διαίρεσις αὕτη, ἀληθῆς κατὰ μορφήν, δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ὀργανικὴν ἐξέλιξιν τοῦ δικαίου. Ὑπάρχουσι πλεῖσται σχέσεις τοῦ βίου, ὑπαγόμεναι εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ τε ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου δικαίου, συνδέονται στενῶτατα ἀλλήλαις, ὑφίστανται κατ' ἀνάγκην ἰσχυρὰν ἀλληλεπίδρασιν, πλεῖστοι δὲ θεσμοὶ διέπονται κατὰ τοὺς κανόνας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κλάδου τοῦ δικαίου. Πολλὰί ἐπίσης κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ ἀνάγκαι, ἀπαιτοῦσαι τὴν δημιουργίαν ἐιδικοῦ κλάδου τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, περιλαμβάνονται ὅτε μὲν ἐν τῷ ἰδιωτικῷ, ὅτε δὲ ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ. Οὕτως ἡ τοιαύτη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἰσχύουσα διαίρεσις δὲν φέρει τὴν πλήρη σφραγίδα ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας. Ἀνάγκη ἄρα ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου νὰ ἐρευνήσῃ αὐτὸ καὶ παρακολουθήσῃ ὀργανικῶς, συμφδὰ τῷ νόμῳ τῆς ἐξελιξέως, τῆς ὀργανικῆς ἀναπτύξεως.

Ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον ἅμα τοῦ δικαίου εἶνε ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ αὐτοῦ ἐνέργεια ἐν τῷ κοινωνικῷ κόσμῳ. Ἄλλ' ὡς ὀργανικὸν ὄν οὗτος ὑφίσταται διηνεκῇ μετάβασιν ἀπὸ ἀπλουστέρας καταστάσεως

εἰς συνθετωτέραν, ἀπὸ τῆς σφαίρας τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν τῆς παγκοσμίου κοινωνίας. Ἐν τῇ πρὸς τὰ πρόσω μεταβολῇ ταύτῃ κεῖται ἡ σημασία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος· ἡ πλήρης ἄρα αὐτοῦ κατανόησις πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ τοιαύτῃ μεθόδῳ: νὰ ἐξετασθῇ τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ, τῇ ἀρχικωτάτῃ αὐτοῦ μορφῇ, καὶ ἀκολουθῶς νὰ ἐρευνηθῶσιν αἱ ἐπακόλουθοι σχέσεις. Μόνον κατὰ τοιαύτην μέθοδον δύναται νὰ κατανοηθῇ τέλος ὁ ἄνθρωπος. Καὶ τὸ δίκαιον ἄρα, οὗ τὰς σχέσεις οὗτος κανονίζει, πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον: καθ' ὅσον ἐκδηλοῦται ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ κατὰ πρῶτον, εἶτα ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῇ τῶν δημοσίων καὶ τῶν διεθνῶν. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου κατανοεῖται μᾶλλον προσηκόντως ἡ φύσις καὶ ἡ ἐννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἅμα καὶ ἡ φύσις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ δικαίου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας, παρακολουθουσῶν τὴν ὀργανικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρώπινης φύσεως.

§ 44. Ἀτομικὰ δίκαια.

Τὸ δίκαιον ἀποκαλύπτεται κατὰ πρῶτον διὰ τοῦ ἀτόμου, ὡς κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ μικροκόσμου, οὗ τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα ἐπιρρώννυσι παντοιοῦτοτρόπως. Ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως καὶ αὐτονομίας. Μόνον δι' αὐτοῦ καθίσταται οὗτος, ὃν ἠθικόν, ἐλεύθερον, ἀγωνιζόμενον κατὰ τῶν μεγάλων τοῦ βίου δυσχερειῶν· ἡ ἀποκάλυψις τοῦ δικαίου εἶνε ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἡ γένεσις τῆς ἱστορίας· ἐξέρχεται ὁ ἄνθρωπος τῆς σφαίρας τῆς ἀπολύτου ἀτομικότητος, τῆς ἠθικῆς δουλείας, τῆς πνευματικῆς ἀγνοίας, ἵνα εἰσέλθῃ εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀλληλεγγύης, φυσικῆς ἅμα καὶ ἠθικῆς, ἣτις εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς καθολικότητος. Ἐν τῇ σφαίρᾳ ταύτῃ τοῦ ἀτομικοῦ βίου ἐκδηλοῦνται τὰ πρῶτα δίκαια, ἅτινα τοῦ χρόνου προϊόντος διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους προσεγγίσεως καὶ συγκοινωνίας τῶν ἀνθρώπων συμπράττοντα, ποικίλως συνδυαζόμενα καὶ ἀλληλεπιδρῶντα ἐν ἀτέρμονι ποικιλίᾳ θέλουσι παραγάγῃ τὰ δίκαια τῶν κοινωνικῶν ομάδων, ἀπὸ τῆς οἰκογενείας μέχρι τῆς παγκοσμίου κοινωνίας. Ἀπὸ τῶν πρώτων τούτων ἀτομικῶν δικαίων, ἐμφύτων καὶ ἀναπαλλοτριώτων, λαμβάνουσι τὴν ἀφετηρίαν

τὰ σχηματιζόμενα σύνθετα δίκαια, ἄρα εἶνε θεμελιώδη. Εἶνε ἐπίσης ἱερά, ὡς εἶνε ἡ ἀνθρωπίνη φύσις. Οὐδείς τῶν ἀνθρώπων στερεῖται ἐνὸς τούτων· συγγενῶνται μετ' αὐτοῦ, συλλειτουργοῦσι, συναποθνήσκουσι.

Τὰ δίκαια ταῦτα, ἄτινα καὶ πρωτόγονα καὶ ἀπόλυτα καὶ ἀνθρώπινα ἐκλήθησαν, εἶνε τὰ ἀκόλουθα.

- 1) Τὸ δίκαιον τῆς Αὐτοσυντηρήσεως,
- 2) Τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς Τιμῆς,
- 3) Τὸ δίκαιον τῆς Ἐλευθερίας,
- 4) Τὸ δίκαιον τῆς Ἰσότητος,
- 5) Τὸ δίκαιον τῆς Ἰδιοκτησίας,
- 6) Τὸ δίκαιον τῆς Συνθήκης,
- 7) Τὸ δίκαιον τῆς Προόδου, ἐπιτυγχανόμενον ἰδίᾳ διὰ τῆς Μεταρρυθμίσεως ἢ διὰ τῆς Ἐπαναστάσεως.

§ 45. Ἰδιωτικὰ δίκαια.

Ὁ ἄνθρωπος ὑψίσταται ἐξέλιξιν, εἰσερχόμενος ἀπὸ τῆς σφαίρας τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν τῆς οἰκογενείας. Αὕτη εἶνε ἡ πρώτη ἐμφάνεια τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος. Διὰ τοῦ γάμου ὁ ἄνθρωπος, ἀτελής τέως, συμπληροῦται, καθιστάμενος τέλειος. Δημιουργεῖται νέα φυσικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις, ἄρα νέα σχέσεις καὶ μετ' αὐτῶν νέον δίκαιον πρὸς διευθέτησιν καὶ διακανόνισιν. Οὕτως ἀναπτύσσεται κατὰ πρῶτον τὸ δίκαιον τῆς οἰκογενείας καὶ τὰ αὐτῷ παρεπόμενα τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, τῆς κληρονομίας, τῶν ἐνοχῶν κ. τ. λ. τὸ δίκαιον ἐπίσης τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ἀπορρεουσῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων· τὸ δίκαιον τοῦτο ἀνήκει μὲν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν πρώτων, τῶν ἀτομικῶν δικαίων, ἀλλὰ καθὸ συνδεόμενον ἀναποσπᾶστως μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς συντηρήσεως τῆς οἰκογενείας, δεόμενον δὲ κύρους κοινωνικοῦ πρὸς πλήρη ἐξέλιξιν καὶ λειτουργίαν, μετέχει ἐπίσης καὶ τοῦ κύκλου τῶν ἰδιωτικῶν δικαίων. Ἐπίσης εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκει τὸ μὲν τὸ δίκαιον τῶν ἰδιαιτέρων συνθηκῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καθ' ἃς οὗτοι συναλλάσσονται ἀλλήλοις εἴτε ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς συναλλαγῆς ἐννοίᾳ ὡς μέλη τῆς κοινωνίας, ἐπιδιώκοντα τὴν πραγμάτωσιν ὑλικῶν συμφερόντων, εἴτε ἐν στενωτέρᾳ καὶ εἰδικωτέρᾳ ἐννοίᾳ, ἐνεργοῦντες μερικᾶς τινὰς πράξεις ὡς ἔμποροι, ὑπαγόμενοι εἰς

ιδιαιτέρον κύκλον ἐνεργείας, ὅποτε καὶ ἀποτελεῖται ἰδία κατηγορία ἐννόμων σχέσεων, τὸ Ἐμπορικὸν δίκαιον. Τὸ δίκαιον τοῦτο, τὸ συλλήβδην καλούμενον Ἰδιωτικόν, δὲν κανονίζει μόνον τὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐν περιορισμένῳ ἐνεργείας κύκλῳ, ἀλλὰ καὶ τὰς τῶν ὁμάδων. Οὕτως ἡ Οἰκογένεια ἔχει τὸ ἰδιωτικὸν αὐτῆς δίκαιον· ἐπίσης ὁ Δῆμος καὶ ἡ Πολιτεία, ὡς νομικὰ πρόσωπα κατ' ἀπομίμησιν τῶν φυσικῶν.

§ 46. Δημόσιον Δίκαιον.

Ἀπὸ τῆς Οἰκογενείας σχηματίζεται, φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἐξελισσομένη, ἡ Πολιτεία, ὡς ἡ τελειότερα πραγμάτωσις τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου προσωπικότητος. Αὕτη δημιουργεῖται ἐν πληρεστάτῃ βουλήσεως ἐλευθερίᾳ καὶ ὁμοφωνίᾳ τῶν ἀποτελούντων προσώπων, οὐδ' εἶνε ἐξωτερικὸν κατασκεύασμα τῆς βίας ἢ τῆς ἀνάγκης. Διὰ τῆς πολιτείας ἰδία ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς κοινωνικὴν σύνταξιν ικανότης τοῦ ἀτόμου, τῆς οἰκογενείας, τῆς φυλῆς, τοῦ ἔθνους. Ἐκάστη τῶν τεσσάρων τούτων φυσικῶν ἅμα καὶ ἠθικῶν κατηγοριῶν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὀργανικῶς ἀναπτυσσομένων, ἔχει ἰδίαν πολιτείαν. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄτομον, εἶνε πολιτικὸς μικρόκοσμος, ἀλλ' ἐν τῇ περιορισμένῃ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ σφαίρᾳ οὐδὲν γενναῖον δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ· τὸναντίον ἡ πολιτεία, ὡς ἡ συνένωσις ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ὀργάνωσις πολλῶν ἀτόμων καὶ οἰκογενειῶν, εἶνε ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς ἰσχυροτέρα τοῦ ἀτόμου. Τὰ ὅρια ἄρα τῆς ἐνεργείας τοῦ δικαίου αὐτῆς εἶνε εὐρύτερα, ἔχουσι δὲ πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν, οἷαν καὶ ἡ πολιτεία πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ ἄτομον. Ἡ πολιτεία εἶνε κατ' οὐσίαν ἐνιαία οἰκογένεια. Ἐν τῇ εὐρείᾳ αὐτῆς σφαίρᾳ, ἐν ἣ ἐξελλίσσεται καὶ δρᾷ κατ' ἐξοχὴν ἐν πλήρει συνειδήσει δικαίων καὶ καθηκόντων ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ὑπὸ πάσας τὰς σχέσεις, τὰς ιδέας καὶ τὰ συμφέροντα, εὐρίσκουσιν ἰδία τὴν πραγμάτωσιν αὐτῶν πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ ιδέαι καὶ αἱ ὕλικαὶ σχέσεις τῆς κοινωνίας: ἡ Θρησκεία, ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Τέχνη, ἐλευθέρως καὶ βιομήχανος, ἐκάστη τούτων ἰδίον διεκδικουῖσα, ἀνεξάρτητον ἐνεργείας κύκλον, ἄρα καὶ τὸ προσῆκον δίκαιον, ἐλευθέρως λειτουργοῦν καὶ ἐν ἀλληλεγγύῃ μετὰ τῶν δικαίων τῶν λοιπῶν σφαιρῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἡ Πολιτεία δὲν ἐξασκεῖ μὲν ἀπόλυτον κῦρος ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐννοίας, ἣν ἀντιπροσωπεύει, ὀφείλει ἐν τισὶ περιστάσεσιν, ἕνεκα κοινωνικῆς ἀνάγκης,

νά ἐπεμβαίνη εἰς τὴν διακανόνισιν καὶ ρύθμισιν αὐτῶν, συγκρουομένων ἢ ἀντιμαχομένων.

§ 47. Διεθνὲς Δίκαιον.

Οἱ λαοὶ δὲν ζῶσι κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀπομεμονωμένοι, διεστηκότες. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἡ ὑψίστη ἀποστολὴ τῆς ιστορικῆς τῶν λαῶν ἐργασίας εἶνε ἡ *Κοσμοπολιτεία*. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ἀτελῆ συλλαβὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, ὡς ἀποκλειστικὸν δίκαιον ὀρησκείας, φυλῆς ἢ ὠρισμένου λαοῦ κατανοήσας αὐτὸ καὶ πραγματώσας, ἤκιστα δ' ὡς ἀνθρώπινον, παρεγνώρισε τὸ καθολικὸν αὐτοῦ κῦρος. Ἡ μόνωσις βαρύνει ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀρχαίων ἔθνων· τὸ μέγιστον τῶν ἐγκλημάτων τοῦ βίου αὐτῶν εἶνε ἡ ἄρνησις τῆς ἐθνικῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ἰντεῦθεν ἡ διαίρεσις, ἡ ἀγρία πάλη, ἡ πληροῦσα τὰς σελίδας τῆς ἱστορίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἐν αἷς κρατεῖ κατ' ἐξοχὴν ἡ ἰδέα τῆς φυλῆς ἢ τοῦ ἔθνους, ἀλλ' οὐδαμῶς ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἰδέα αὕτη εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἐπίνοια τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἔσχε μὲν τὴν πρώτην ὑπόστασιν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ συλλήψει τῆς Στοᾶς, ἢ ἐν τῇ χιμαιρικῇ ἀποκαλύψει τοῦ συγχρόνως ἀνατείλαντος Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἰδίᾳ κατενοήθη καὶ ἀνελύθη ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ εὐρύτητι κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας.

Ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης ἀπορρέει σήμερον ἡ ἔννοια τοῦ *Διεθνοῦς* δικαίου, εὐρυτέρας ἐξελίξεως τοῦ Δημοσίου, ἀποστολὴν ἔχοντος τὴν διακανόνισιν τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν πολιτειῶν καὶ τὴν σύσφιγξιν τῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν ἄνευ διακρίσεως φυλῆς ἢ ἐθνικότητος. Τὸ Διεθνὲς δίκαιον περιλαμβάνει τὴν πλήρη τοῦ δικαίου ἔννοιαν. Καὶ ἀμφισβητεῖται μὲν συνηθέστατα ὡς χιμαιρικὸν καὶ μὴ ἐπὶ τῶν δεδομένων ἐρειδόμενον, ὑποχωροῦν κατ' ἀνάγκην πρὸ τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀλλ' οὐδεὶς ὁ ἀρνούμενος, ὅτι ἐν τῇ σημερινῇ τοῦ πολιτισμοῦ καταστάσει ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τε τῶν λαῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων καθολικοὶ κανόνες, ὠρισμένοι δι' ἀμοιβαίων συνθηκῶν, σεβαστοὶ καὶ ἐξασκουῦντες τὸ προσῆκον κῦρος ἐν ταῖς σχέσεσι λαῶν καὶ πολιτειῶν. Ἄλλοτε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ἐθνικῇ κοινωνίᾳ ἠθικὴ καὶ νομικὴ ἄβυσσος διεχώριζε τὰς διαφόρους αὐτῆς τάξεις, προνομιοῦχοι τοῦ δικαίου καὶ ἀπόκληροι· ὁ ξένος ἐθεωρεῖτο ἐχθρὸς ἢ ὑποπτος, μὴ ἀναγνωρίζο-

μένων αὐτῷ δικαίων ἀστικῶν, πολιτικῶν, ἀνθρωπίνων· ἀλλ' ἤδη ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητος τῶν λαῶν εἶνε τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ δόγμα. Ἐντεῦθεν ἀνεγνωρίσθη κατ' ἀνάγκην Δίκαιον τῶν Ἐθνῶν, οὐχὶ φιλοσοφικόν, ἀλλὰ πραγματικόν, ἔχον ἱστορικὴν ὑπόστασιν, λαμβανόμενον δ' ὑπ' ὄψει ἐν τῇ λύσει τῶν πρὸς ἀλλήλας ἐρίδων τῶν πολιτειῶν. Τὸ δὲ δίκαιον τοῦτο δὲν εἶνε ἡ ἀρνήσις τοῦ δικαίου τῆς πατρίδος, ἀλλὰ τὸναντίον ἡ ἀναγνώρισις αὐτοῦ καὶ ἡ κύρωσις.

Ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἱστορίας, ἐν τῇ αἰωνίᾳ αὐτῆς δικαιοσύνῃ ἐκλείπει ὁ ἀσθενής, ὁ μὴδὲν ἔχων ἢ δυνάμενος νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, εἴτε ὑπὸ τῆς βίας, εἴτε ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ· ἐπιζῶσι δὲ οἱ ἰσχυρότεροι, ἐντεταλμένοι νὰ συνεχίσωσιν εὐσταλεῖς καὶ σθεναροὶ τὸν περαιτέρω βίον τῆς ἀνθρωπότητος.

Τὸ δίκαιον ἐγγυᾶται ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἠθικὴν ιδέαν τὴν ἐργασίαν τῆς πραγματώσεως τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ. Τὰ ὑπερτάτα ιδεώδη, αἱ εὐγενέσταται τῶν ροπῶν τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσιν ὑπόστασιν ἐν τῷ περὶ τοῦ δικαίου ἀγῶνι τῶν λαῶν, καθιερούμενῳ ὑπὸ τε τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ ἀγὼν οὗτος εἶνε ἀφειτηρία εὐρώστου ζωῆς καὶ ἐνεργείας, ἐπιβαλλόμενος ὡς καθῆκον, ὡς ἡ χειραφέτησις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ κύρους τῆς παραδόσεως καὶ τῆς αὐθεντείας. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐξελίσσονται αἱ μεγάλαι ἀρεταὶ τῶν λαῶν, ἡ φυσικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτῶν ἰσχύς, ἀναπτύσσεται δὲ ἡ ἱστορία. Αὕτη ἐκδηλοῦται τὸ πρῶτον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου, ὡς στοιχειώδους κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ μικροκόσμου, καὶ καταλήγει διὰ μεταμορφώσεων εἰς τὴν πλήρη ιδέαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐν ἀπάσῃ ταύτῃ τῇ ἀλληλουχίᾳ τοῦ βίου ὁ αὐτὸς σκοπὸς πρωταγωνιστεῖ, ἡ αὐτὴ ἠθικὴ ιδέα, ἡ βελτίωσις καὶ ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐν τούτῳ κεῖται ἡ ὑπερτάτη ἀποστολὴ τοῦ πνεύματος. Ἐν τῇ ὑπὲρ τῆς προόδου αὐτοῦ ἐργασίᾳ ὁ ἀνθρώπος οὐδέποτε ἀπαυδᾷ, ἐκάστοτε δὲ ἀντλεῖ νέαν ἰσχὺν διὰ ποικίλων ἀγῶνων καὶ περιπετειῶν ἐπιδιώκων τὴν πραγμάτωσιν τοῦ δικαίου. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ εἶνε ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγῶνος τούτου ὑπὸ τὴν φωτεινὴν λαμπάδα τῆς ἐπιστήμης, ἀποκαλυπτούσης τοῖς λαοῖς τὸ μυστήριον τῆς ἱερᾶς αὐτῶν προσωπικότητος, ἣτις ἐκδηλουμένη τὸ πρῶτον ὡς ἐγωιστικὸν ἔνστικτον τοῦ ἀτόμου, ἀκολουθῶν τοῦ γένους, τῆς φυλῆς ἢ τοῦ ἔθνους, μεταμορφοῦται σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν ὑπερτάτην καὶ πληρεστάτην ἠθικὴν ιδέαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΔΙΚΑΙΑ

§ 48. Ἐννοια αὐτῶν.

Τὸ πρῶτον ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου ἐκδηλούμενον δίκαιον εἶνε τὸ τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ περιλαμβάνονται πάντα τὰ πρῶτα δίκαια, ὧν ἄνευ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ οὗτος. Ἐὰ δίκαια ταῦτα εἶνε αἰώνια, ἀναλλοίωτα, ἀπαράγραπτα, παρακολουθοῦσι δὲ τὸν ἄνθρωπον καθ' ἀπάσας τὰς φάσεις τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῆς προσωπικότητος, ἧς εἶνε ὁ κόσμος καὶ αἱ ιδιότητες. Εἶνε ἀπόλυτα καὶ ιερά, πᾶς δ' ὁ αὐτῶν προσβλεψὺς προσβάλλει καὶ ἀρνείται αὐτὸ τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Τὸ δίκαιον τῆς αὐτοσυντηρήσεως.

§ 49. Ἡ πρὸς αὐτοσυντήρησιν ὁρμή.

Τὸ δίκαιον τῆς αὐτοσυντηρήσεως εἶνε τὸ πρῶτον δίκαιον ὃ περ ἕκαστος ἄνθρωπος διεκδικεῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ οὐ τὴν ἐξασφάλισιν διὰ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκει. Ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ὁρμεμφύτου τῆς ζωῆς, οὐδ' εἶνε ἰδιάζον μόνον τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ τινὰ ἔποψιν, ἀλλὰ κοινὸν παντὶ τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ. Εἶνε δῶρον καὶ εὐεργέτημα τῆς φύσεως, ἥτις προνοοῦσα περὶ τῆς συντηρήσεως τῶν ὄντων, ἐξησφάλισεν αὐτὰ ἀπὸ πάσης καταστροφῆς διὰ τοῦ ὁρμεμφύτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς πρὸς αὐτοσυντήρησιν ὁρμῆς παρατηρεῖται καθ' ἀπαντα τὰ στάδια τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τοῦ τῶν φυ-

τῶν μέχρι τοῦ τῶν ἀνθρώπων. Ἐκ τοῦ ἐνστικτοῦ τούτου ἕκαστον φυτὸν ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι προνοεῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀγωνιζόμενον κατὰ τῶν ζητούντων νὰ καταστρέψωσιν αὐτὸ ἐχθρικῶν στοιχείων, ἐπιζητοῦν δὲ κατὰ πάντα τρόπον τὴν κτῆσιν ἱκανῆς εὐσταθείας ὑπὲρ τῶν διὰ τὸν βίον αὐτοῦ ἀπαιτούμενων, τροφῆς, ἀέρος, φωτός, ἐδάφους. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ γίνεται χρῆσις πάντων τῶν ὄπλων, ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοῦ ἐχθροῦ ἢ τροφή, ὁ ἀήρ, ἕκαστον δὲ φυτὸν ζητεῖ νὰ κερδίσῃ παρὰ τοῦ ἄλλου ἥλιον ἢ ἄνεμον¹. Τὸ ἐνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ἀναπτύσσεται ἐνεργότερον καὶ τελεσφορότερον ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀλόγων θηρίων, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν τῷ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου. Πλεῖστα τούτων μετ' ἀνησύχου μερίμνης ἐποπτεύουσιν ἕκαστοτε τὴν συντήρησιν ἑαυτῶν, ἔτοιμα νὰ ὑπερασπίσωσιν τὴν ζωὴν, τὸ δίκαιον αὐτῶν, κατὰ παντὸς προσβολέως. Ἄλλ' ὅτι παρίσταται σκοτεινόν, ἀμυδρόν ἔτι ἐν ταῖς κατωτάταις βαθμῖσι τοῦ ὀργανικοῦ βίου ἐκδηλοῦται ἐναργέστερον καὶ ἐπιτακτικώτερον ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ συνειδήσει τῶν λογικῶν ὄντων, ἐν πᾶσι αὐτῶν ἠθικῇ καὶ κοινωνικῇ κατάστασει. Ἡ πρὸς αὐτοσυντήρησιν ἄρα ὁρμὴ εἶνε ἡ πρώτη παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ ἐνέργεια, ἀλλ' ἅμα καὶ τὸ πρῶτον δίκαιον τῆς φύσεως.

§ 50. Τὸ πρὸς αὐτοσυντήρησιν δίκαιον εἶνε ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν δίκαιον.

Ἐκ τοῦ πρὸς αὐτοσυντήρησιν ἀγῶνος τῶν ἀτόμων κρατύνεται ἡ ἰσχύς αὐτῶν καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη. Ἐκαστον ἄτομον ἐπιζητεῖ τὴν συντήρησιν ἑαυτοῦ, τὴν ζωὴν, κατανοεῖ δ' ὁρμηφύτως, ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ διὰ τῆς ἀναγνώρισεως τοῦ δικαίου τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων ἀτόμων, μεθ' ὧν κοινὴν ἔχει τὴν ἐνέργειαν, ἄρα καὶ τὸ συμφέρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς συντηρήσεως ὑπὲρ τῆς ζωῆς αὐτοῦ προνοοῦν καὶ ἀγωνιζόμενον τὸ ἄτομον δὲν πράττει τοῦτο ἕξωθεν, ἀπὸ διδασκαλίας, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Οὐδεὶς δὲ δικαιούται ν' ἀμφισβητήσῃ αὐτῷ τοῦτο, οὐδεμίαν ἀνωτάτην κοινωνικὴν θέλησιν ἢ δύναμιν.

Ἐντεῦθεν ἔπεται, ὅτι τὸ δίκαιον τῆς ζωῆς εἶνε ἱερόν· εἶνε τοιοῦτον ἐν τῷ ἐμβρύῳ, τῷ μόλις ἐκδηλοῦντι τὴν ζωὴν ἐν τοῖς κόλποις

¹ *Ferd. Cohn's Die Pflanze. Vorträge aus dem Gebiete der Botanik.*

τῆς μητρὸς· πάντα τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ δικαιώματα εἶνε καὶ πρέπει νὰ ᾔνε ἀνεγνωρισμένα αὐτῷ, διότι κατ' οὐσίαν εἶνε ἄνθρωπος, οὐ ἢ περαιτέρω ἐξέλιξις εἶνε ζήτημα χρόνου. Οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ προσβάλῃ αὐτό, οὐδ' αὐτοὶ οἱ γεννήτορες. Μετὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου συνδέεται ἐπίσης ἡ ζωὴ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου· ὁ ἀφαιρῶν ταύτην ἀφαιρεῖ μέρος τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἐπιβάλλεται ἄρα ἀλληλεγγύως εἰς τε τὸ ἄτομον καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἡ συντήρησις αὕτη, ἐξασφαλιζομένη διὰ τῶν προσθηκῶν τοῦ δικαίου συνθηκῶν καὶ κανόνων.

§ 51. Τὸ πρὸς αὐτοσυντίρησιν δίκαιον καὶ ἡ Ἄμυνα.

Ἐν τῷ πρὸς ζωὴν καὶ συντήρησιν ἀγῶνι αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος, ζητῶν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ δίκαιον τοῦτο δικαιοῦται νὰ μεταχειρισθῇ πάντα τὰ μέσα, δι' ὧν εἶνε ἐφικτὸν νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ σωτηρία αὐτοῦ, ἢ τινος τῶν μετ' αὐτοῦ βιούντων· ἐκ τούτου ἀπορρέει τὸ δίκαιον τῆς Ἄμύνης, ἐκδηλούμενον ἐν πάσῃ βαρμίδι τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Τὸ δίκαιον τοῦτο εἶνε ἱερόν καὶ ἀναμφισβήτητον, συνδεόμενον μετ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου καὶ ἀπαραβιάστου τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια τοῦ δικαίου τῆς ἀμύνης δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας, ἢν σκοπεῖ ἡ προσβολή· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει καθίσταται αὕτη αὕτη ἀδίκημα. "Ὅπως ἡ ἄμυνα καταστῇ δικαία καὶ συγγνωστή, πρέπει νὰ μὴ ὑπερβῇ τὸ μέτρον τῆς προσβολῆς. Δικαιοῦται ὁ ἄνθρωπος, ἀμυνόμενος ὑπὲρ ἑαυτοῦ, νὰ διαπράξῃ φόνον μόνον ἐν περιστάσει, καθ' ἣν πράγματι ἠπειλεῖτο ἡ ζωὴ αὐτοῦ διὰ τῆς ἐπιχειρηθείσης πράξεως, τοῦτο δὲ δὲν συμβαίνει, ὅταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμύνης ᾖ μείζον τοῦ πιθανοῦ ἀποτελέσματος τῆς προσβολῆς· τότε ὁ ἀμυνόμενος διέπραξεν ἀδίκημα, μὴ ὑπὸ τῶν ἠθικῶν νόμων ἐπιτρεπόμενον, ἄρα μηδ' ὑπὸ τῶν θετικῶν δυνάμενον νὰ συγγνωσθῇ. Τὸ ἀληθὲς δίκαιον ὑφίσταται καὶ λειτουργεῖ μόνον ἐν τῇ ἰσορροπίᾳ τῆς προσβολῆς καὶ τῆς ἀμύνης. "Ὅσα δίκαια πράττει ὁ πρὸς ἀποτροπὴν κινδύνου ἑαυτοῦ ἢ τινος τῶν ὁμοίων αὐτῷ προσφεύγων εἰς τὰ ἔσχατα τῶν μέτρων πρὸς σωτηρίαν, μηδαμῶς ἀδικῶν τὸν προσβλέα, ἀδικα ἀφ' ἑτέρου πράττει προσφεύγων εἰς ταῦτα, εἰ καὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἢ τῶν μετ' αὐτοῦ οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον διατρέχει κίνδυνον.

§ 52. Τὸ ἐπὶ τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Ὑγείας δίκαιον τοῦ ἀνθρώπου — Αὐτοκτονία.

Συμφώνως τῇ ἐκτεθείσῃ θεωρίᾳ τοῦ δικαίου τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὁ ἄνθρωπος δικαιούται ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς κειμένης κοινωνικῆς τάξεως, τῆς πολιτείας, τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίου τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγείας. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου ὑποχρεοῦται ἡ πολιτεία οὐ μόνον νὰ ἐξασφαλίσῃ πάντοτε διὰ τῶν προσηκόντων μέτρων, δημοσίας στρατιωτικῆς δυνάμεως, τὴν ὑπαρξιν παντὸς προσώπου, δυναμένου ν' ἀπειληθῇ ὑπὸ τῶν κακοποιῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λαμβάνῃ πάντα τὰ συντελεστικὰ μέτρα πρὸς συντήρησιν τῆς ὑγείας τῶν πολιτῶν. Οὗτοι διὰ τῆς φορολογίας, καθὸ συντελοῦντες εἰς τὴν συντήρησιν καὶ εὐόδωσιν αὐτῆς, δικαιοῦνται πρωτίστως νὰ ἀξιώσωσι τὴν ἐξασφάλισιν τῆς φυσικῆς αὐτῶν ὑγείας· τοῦτο δὲ ἀνάγκη νὰ καταστῇ ἐν τῶν πρωτίστων καὶ κυριωτάτων μελημάτων πάσης εὐνομουμένης πολιτείας.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος, δικαιούμενος ἐπὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγείας, δικαιούται νὰ καταστρέψῃ αὐτὴν αὐτοβούλως; Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπὶ τίνος δικαιολογικῆς βάσεως ἐρείδεται ἡ Αὐτοκτονία;

Ἀπολύτως, ἀπὸ καθολικῆς ἀπόψεως, συνωδὰ τοῖς δόγμασι τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, ἐξεταζομένη ἡ αὐτοκτονία δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς κοινωνικὸν ὄν, ἀξιῶν δικαιώματα ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, ἔχων δ' ἅμα καὶ καθήκοντα, αὐτοκτονῶν ἀρνεῖται νὰ ἐκπληρώσῃ τῇ κοινωνίᾳ τὰ καθήκοντα ταῦτα, ἄρα ἀδικεῖ. Ἄν τυγχάνῃ ὢν πατὴρ πολυμελοῦς οικογενείας, τῆς ἢ ὑπαρξίς, ἢ ὑγεία, ἢ τιμὴ παρ' αὐτοῦ ἐξαρτῶνται, ἐν τίνι δικαιώματι στερεῖ ταῦτα; δὲν εἶνε τὸ αὐτό, ὡσεὶ προσέβαλλεν αὐτήν; ἐὰν αὕτη ἤθελε περιπέσῃ εἰς τὴν ἀτιμίαν, εἰς τὸ ἐγκλημα, δὲν φέρει οὗτος πᾶσαν τὴν εὐθύνην, δὲν εἶνε οὕτως εἰπεῖν ὁ ἠθικὸς αὐτουργός; Οὕτως ὁ αὐτόχειρ δὲν ἀδικεῖ μόνον ἑαυτόν, ἀρνούμενος τὸν ἠθικὸν νόμον, τὸν ἐπιτάσσοντα αὐτῷ τὰ καθήκοντα τῆς ἀφοσιώσεως, τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλληλεγγύης ἐν τῷ κοινωνικῷ διακόσμῳ, ἅτινα καὶ αὐτὸς τέως ἤξιου παρὰ τῶν ὁμοίων αὐτῷ, ἀλλὰ διαπράττει καὶ θετικὸν ἀδίκημα, καταλείπων εἰς τὴν καταστροφὴν ὄντα, ἅτινα παρ' αὐτοῦ ἀνέμενον τὴν

συντήρησιν. Οὕτω καθίσταται παραβάτης τῶν κανόνων τῆς τε ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου.

Παρὰ πάντα ταῦτα, ἂν ἡ αὐτοκτονία χαρακτηρισθῇ ὡς ἀδίκημα, τοῦτο εἶνε θετικόν, οὐδεμία δὲ καθεστηκυῖα κοινωνικὴ δύναμις, εἴτε ἡ θρησκεία, ἀρνούμενη τὴν ἐν προσηκούσῃ ἱεροτελεστίᾳ ταφὴν αὐτοῦ, εἴτε ἡ πολιτεία, δικαιούνται νὰ τιμωρήσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ. Πρὸς τίνα λόγον τὸ θρησκευτικὸν ἀνάθεμα, ἡ ποινὴ τοῦ νόμου; δὲν εἶνε ταπεινὴ ἐκδίκησις καθ' ἑνὸς δυστυχοῦς; ἢ μὴ θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ βελτίωσις καὶ ἡ ἠθικοποίησις τῆς κοινωνίας διὰ τοιούτων τρόπων, ἀπαδόντων ἐπίσης πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς τε ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου;

Ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι ἡ κατὰ τῆς αὐτοκτονίας τιμωρία δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῶν ἠθικῶν νόμων, τιμωρουμένου ἀνθρώπου, μὴ ὑπάρχοντος πλέον ἐν τῇ ζωῇ, οὔτε τὴν ἔννομον τάξιν δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ προστατεύσῃ. Ἡ δὲ κοινωνικὴ συνείδησις ὀφείλει νὰ ἀπαγγείλῃ λόγους συγγνώμης καὶ οὐχὶ καταδίκης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ αὐτοκτονήσαντος, ὅστις ὑπῆρξεν ἀτυχῆς μᾶλλον ἢ ἐγκληματίας.

Πολλάκις ἡ αὐτοκτονία εἶνε ἀποτέλεσμα παθολογικῶν συμπτωμάτων οὐ μόνον τοῦ ἀτόμου, ἔνεκα οἰκογενειακῶν προδιαθέσεων, ἀλλὰ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ ἱστορία παρέχει ἡμῖν πλεῖστα παραδείγματα νοσηρᾶς καταστάσεως περιόδων τινῶν αὐτῆς, καθ' ἃς ἡ αὐτοκτονία φέρει ἐπιδημικὸν χαρακτῆρα. Ἐν τοιαύταις ἡμέραις τὰ εὐγενέστατα τῶν πνευμάτων ζητοῦσι τὸ τέρμα τῶν δεινῶν αὐτῶν ἐν τῷ τέρματι τοῦ βίου¹. Ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς πτώσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁπότε ἤκμαζον οἱ Στωικοί, κηρύττοντες τὴν αὐτοκτονίαν ἀπόλυτον δικαίωμα ἐλευθερίας, ἢ οἱ περὶ τὸν Ἀννίκεριν καὶ Θεόδωρον τὸν Κυρηναῖον Πεισιθάνατοι καὶ Συρυποθαυοῦμενοι, ἡ ζωὴ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ παρέχῃ θέλητρον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων ἐκλείποντος πολιτισμοῦ ἐν ταῖς ζοφεραῖς ἡμέραις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, καθ' ἃς προταγωνιστοῦσιν οἱ Κλαύδιοι καὶ οἱ Νέρωνες, αἱ Ἀγριππῖναι καὶ αἱ Μεσσαλῖναι, ἐν μέσῳ τῶν παθῶν ἀχρείου αἰῶνος δύναται νὰ προκαλέσῃ συγγνώμην μᾶλλον ἢ καταδίκην ἢ αὐτοκτονία. Ἡ ἀποκαρτέρησις ἐπὶ δυστυχίμασι τῆς οἰκογενείας, τῆς πατρίδος, ἢ αὐτοκτονία ἥρωος, ἵνα μὴ περιπέσῃ εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, δι' ἧς ζητεῖται ἡ ἀπολύτρωσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν δεινῶν, εἶνε συγγνωστέα.

¹. Δουκρητίου «De rerum natura».

Κρείττον βεβαίως νὰ ἐγκαρτερήσῃ τις φιλοτίμως, νὰ ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς ἀνορθώσεως τῶν κακῶς κειμένων. Ἄλλ' ἂν τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν; ἂν ὁ αὐτοκτονῶν φέρει ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ τὸν νοσηρὸν ἰὸν ἐπιθανάτου καταστάσεως, τίς ὁ δικαιούμενος βαλεῖν κατ' αὐτοῦ λίθον ἀναθέματος;

Οὕτως ἡ αὐτοκτονία ἂν ἀποδοκιμάζηται ὑπὸ τῶν νόμων τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου ὡς ἄρνησις καθήκοντος καὶ ὡς ἀδίκημα κατὰ τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα παθολογικῆς τοῦ αὐτόχειρος καταστάσεως, ἔνεκα φυσικῶν ἢ ἠθικῶν αἰτίων, οἰκογενειακῆς κληρονομικῆς προδιαθέσεως ἢ κοινωνικῆς καταστάσεως, ἔνεκα παραπλησίων αἰτίων, δεόν νὰ τύχῃ τῆς προσηκούσης συγγνώμης· ὡς σύμπτωμα δὲ νοσογόνων αἰτίων πρέπει νὰ ἐρευνηθῆ μάλλον καὶ ζητηθῆ ἡ θεραπεία αὐτῆς, ἢ ἀπλῶς νὰ ἀπαγγελθῆ καταδίκη, εἰς οὐδὲν σκόπιμον δυναμένη νὰ συντελέσῃ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐπιζώντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς Τιμῆς.

§ 53. Ἐννοια τῆς Τιμῆς.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἠθικὸν πρόσωπον, ὑποκείμενον δικαιωμάτων ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ὡς ὄν λογικὸν καὶ βουλόμενον, ἐν ἐπιγνώσει τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς, δὲν δύναται νὰ πραγματώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἄνευ τῆς πλήρους ὑποστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ προσωπικότητος. Αὕτη οὐδαμῶς εἶνε ἀφηρημένη ἔννοια, ἀλλ' ἀποτέλεσμα καὶ σύνολον τῶν λογικῶν καὶ ἠθικῶν ιδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, τῶν πλεονεκτημάτων αὐτοῦ, ἣν ὀφείλει πλήρη ἐκάστοτε νὰ διεκδικῆ καὶ νὰ ἐκδηλῆ ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ βίου. Ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς προσωπικότητος, ἐν τῇ διεκδικήσει τοῦ δικαίου αὐτῆς, κείται ἡ φύσις καὶ ἡ ἔννοια τῆς Τιμῆς.

Ἐκαστον ἄτομον ὡς πρόσωπον δικαιοῦται νὰ ἐπιδιώξη παντὶ τρόπῳ τὴν παρὰ τῶν ὁμοίων ἀναγνώρισιν τῆς τιμῆς αὐτοῦ ἀπολύτως, ἄνευ περιορισμοῦ, ἐφ' ὅσον εἰδικὴ περίστασις δὲν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ δικαίου τούτου. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οὐδεὶς δικαιοῦται καθ' οἷονδῆποτε τρόπον καὶ ἐξ οἷουδῆποτε λόγου ν' ἀρνηθῇ τὸ δίκαιον τοῦτο, ἢ νὰ προσβάλῃ αὐτὸ ἀυθαίρετως τοιοῦτου τινὸς ἐπιτρεπμένου ὑπὸ τῶν ἠθῶν καὶ τῶν νόμων προσβάλλονται καίριον αὐτὰ τὰ πρωτόγονα δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἅτινα δὲν ἔχουσι λόγον ὑπάρξεως, οὐδὲ δύνανται νὰ λειτουργήσωσιν ἐν κοινωνίᾳ, ἀποτελουμένη ἐξ ἀτόμων, ἐστερημένων τῆς συνειδήσεως τῆς τιμῆς αὐτῶν, κατ' ἐπίφρασιν μόνον ὄντων ἐλευθέρων, πράγματι δὲ προθύμων νὰ θυσιάσωσι τὴν προσωπικότητα αὐτῶν πρὸ τοῦ πρώτου προσβολέως.

Κατὰ πρῶτον ἡ τιμὴ πρέπει νὰ ἐδρεύῃ ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Παρὰ τῷ ἀληθεῖ ἀνθρώπῳ, τῷ κεκτημένῳ πλήρη τὴν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἀποστολῆς, ἡ τιμὴ πρέπει νὰ ᾔνε τὸ ἄκρον ἄωτον τοῦ βίου, νὰ ἐπιδιώχεται δὲ παντὶ τρόπῳ. Ἀπ' αὐτῆς, ὡς ἐξ ἀφετηρίας, ἀπορρέουσι καὶ περὶ αὐτὴν λειτουργοῦσι πάντα τὰ πρωτόγονα δίκαια, ὧν ἄνευ ἀδύνατον ἢ ἀνθρωπίνη προσωπικότης νὰ ἐκδηλωθῇ προσηκόντως ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ βίου. Ὁ μὴ ἐν ἑαυτῷ αἰσθανόμενος τὴν τιμὴν ταύτην, ὁ ὀλιγωρῶν τῆς διεκδικήσεως αὐτῆς, εἰς οἷανδῆποτε βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἀν ἀνήκη, εἰς οἷανδῆποτε κοινωνικὴν τάξιν, αὐτοκτονεῖ ἠθικῶς. Ἡ τιμὴ δὲν εἶνε πλᾶσμα ἀυθαίρετον, ἀλλὰ δημιουργήμα τῆς φύσεως, ἥτις ἐμφυσῶσα εἰς τὸν ἀνθρώπον τὸ αἶσθημα τοῦτο, δημιουργεῖ μὲν παρ' αὐτῷ τὴν συνείδησιν τῶν δικαιωμάτων, ἀλλ' ἅμα καὶ τὴν τῶν καθηκόντων. Μόνος ἐκεῖνος, ἄτομον ἢ λαός, ὁ κατανοῶν ἐν ἑαυτῷ τὴν τιμὴν, δύναται νὰ κατανοήσῃ ἅμα καὶ σεβασθῇ τὴν τιμὴν τῶν μεθ' ἑαυτοῦ βιούντων. Ἐπὶ τῆς ἀλληλεγγύης δὲ ταύτης καὶ ἁρμονίας ἐρεῖδεται πρωτίστως ἡ κοινωνικὴ τάξις.

§ 54. Ἡ Τιμὴ ὡς ἀτομικὸν δίκαιον καὶ κοινωνικὴ ἐγγύσις.

Ἐν πάσῃ ἱστορικῇ κοινωνίᾳ, ὑφ' οἷασδῆποτε καὶ ἂν διατελῇ αὕτη συνθήκας, ἀναγκαίως ἡ τιμὴ εἶνε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεγνώρι-

σμένη. Ὁ βάρβαρος ἀναγνωρίζει τὴν προσωπικότητα τοῦ βαρβάρου, τὴν τιμὴν αὐτοῦ, καθ' οἷανδὴποτε μορφήν καὶ ἂν παρίσταται αὕτη· σέβεται αὐτήν, οὐδὲ τολμᾷ νὰ προσβάλῃ καὶ κατ' ἐλάχιστον δίκαια, ἅτινα θεωροῦνται στενῶς συνδεδόμενα μετὰ τῆς προσωπικότητος· κατὰ μείζονα ὅμως βαθμὸν ἡ τιμὴ ἀναγνωρίζεται ὡς ἀπαραίτητον στοιχείον τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐν τῷ βίῳ πεπολιτισμένων λαῶν. Παρ' αὐτοῖς τὰ στοιχεῖα, τὰ ἐν συνόλῳ ἀποτελοῦντα τὴν προσωπικὴν τιμὴν, εἶνε πλείονα. Ὁ ἠθικὸς ὀρίζων τοῦ βαρβάρου περιορίζεται ἐντὸς στενωπῶν ὀρίων ἐνεργείας· τούναντίον δὲ καθ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐκπολιτίζεται καὶ μεταρσιούται εἰς ὑψηλοτέραν σφαιρὰν πνευματικῶν ἀπόψεων, κατὰ τοσοῦτον καὶ ὁ ὀρίζων αὐτοῦ καθίσταται εὐρύτερος καὶ περιεκτικώτερος.

Ἡ ἐννοία τῆς τιμῆς παραλλάσσει οὐ μόνον κατὰ τόπον καὶ χρόνον μετὰξὺ τῶν ἀπολιτίστων καὶ πεπολιτισμένων, ἀλλὰ καὶ κατὰ κοινωνικὴν τάξιν, κατὰ φύλον, καθ' ἡλικίαν καὶ κατ' ἐπάγγελμα. Ἡ δὲ τοιαύτη ποικιλία, ἀποτέλεσμα οὔσα τῆς ποικιλίας, μεθ' ἧς ἐκδηλοῦται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, δέον ν' ἀναγνωρισθῇ οὐ μόνον ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν, τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐρειδομένων, ἀλλ' ἅμα καὶ ὑπὸ τοῦ νόμου. Ἄλλως ἐννοεῖ τὴν τιμὴν αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ καὶ ἄλλως ἡ γυνή· ἄλλως ὁ νέος καὶ ἄλλως ὁ γέρον· ὁ ἐξασκῶν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἐπάγγελμα. Τὰ κοινωνικὰ ἠθῆ ἐκπαλαί ἀνεγνώρισαν εἰδικὰς τινὰς ὑποχρεώσεις περὶ τιμῆς εἰς τινὰ ἐπαγγέλματα, ἰδίᾳ δὲ ἐπεζήτησαν ἀλώβητον τὴν τήρησιν ἐξ ὑποκειμένου καὶ τὴν διεκδίκησιν τῆς προσωπικῆς τιμῆς τὰ νεώτερα ἔθνη παρὰ τῶν στρατιωτικῶν. Ἀληθῶς ἡ ὑπαρξίς, ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ συνόλου τῶν πολιτῶν, τῆς πατρίδος, διατελεῖ ἐμπειστευμένη εἰς τὴν τάξιν ταύτην· ὅταν δ' αὕτη δὲν ἦνε εἰς κατάστασιν νὰ κατανοήσῃ καὶ διεκδικήσῃ τὴν τιμὴν αὐτῆς, αὕτη αὕτη δὲν θὰ ἦνε εἰς κατάστασιν χρείας τυχοῦσης νὰ διεκδικήσῃ πᾶσαν προσβολὴν κατὰ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἡ κοινωνία ὡσαύτως, ἡ ἐμπιστευομένη σπουδαιοτάτας θέσεις εἰς τινὰ πρόσωπα, ἀξιοὶ παρ' αὐτῶν τὴν ἀλώβητον τήρησιν τῆς προσωπικῆς τιμῆς, ἧς προσβληθείσης ὀφείλει αὕτη νὰ τιμωρήσῃ τὸν προσβολέα, ἐπανορθούσα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τὴν τιμὴν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων συμπεραίνεται, ὅτι ἡ τιμὴ παρακολουθεῖ διανεκῶς τὸν ἄνθρωπον ἐν πάσῃ ἡλικίᾳ καὶ τάξει, ὅτι δικαιοῦται ἐπ'

αὐτῆς ἀλωβήτου, καθ' ὃ ἀφειρησίας πάσης πράξεως καὶ σχέσεως· εἶνε ἀτομικὸν αὐτοῦ δίκαιον, ὃ περ οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῆ ἢ ἀμφισβητήσῃ. Τοῦ δικαίου δὲ τούτου τὴν ἀναγνώρισιν καὶ τὸ κῦρος ὑποχρεοῦται νὰ ἐξασφαλίσῃ οὐ μόνον ἡ πολιτεία ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ τῆς συστάσεως αὐτῆς καὶ τῆς ἀποστολῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ κοινωνία, σεβομένη ἐν τῇ τιμῇ ἐνὸς αὐτῆς μέλους τὴν ἑαυτῆς τιμὴν. Ἰδίᾳ ἡ τελευταία καθήκον ἔχει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τιμὴν τῶν προσώπων. Ἐνθα τὰ ἤθη εἶνε αὐστηρά, ἡ κοινωνία δὲν ἀδιαφορεῖ ἐπὶ τῇ ἀνευ αἰτίας ἀμφισβητούμενῃ τιμῇ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἐξ ἐπαγγέλματος ὑβριστής, ὁ συκοφάντης ἔσονται πρόσωπα ἀποδιοπομπαῖα ἀπὸ τῶν κόλπων αὐτῆς, ἡ αὐστηρὰ καταδίκη, τὸ πάνδημον στίγμα πρέπει νὰ περιβάλλωσι τὸν ἄνανδρον ἐκείνον, ὅστις ἀδιαφορῶν περὶ τῶν ἱερωτάτων νόμων τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, ἐνεκα τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ λόγου δὲν διστάζει νὰ ρίψῃ τὴν χολὴν τῆς δυσφημῆσεως κατὰ τῶν ἀνθρώπων. Οὐαὶ τῇ πολιτείᾳ, ἐν ἣ ἐπιδιώκεται ἡ κατὰ τῆς ὑβρεως τιμωρία μόνον διὰ τῶν ἄρθρων τοῦ ποινικοῦ νόμου, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, κατεξανισταμένης καὶ ἀποκηρυττούσης τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐκ συμφέροντος ἢ ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ὑβριστὰς καὶ συκοφάντας. Τὸ τέρμα πάσης πολιτείας σημαίνεται διὰ τοῦ θριάμβου ἢ τῆς ἀνοχῆς τῶν κακοποιῶν τούτων ὄντων. Οἱ Συκοφάνται ἐν Ἀθήναις σημειοῦσι περίοδον κοινωνικῆς ἐκλύσεως διὰ τῆς ἐκάστοτε δυσφημῆσεως τῆς τιμῆς τῶν ἐναρετωτάτων πολιτῶν· ἡ δὲ ρωμαϊκὴ κοινωνία πίπτει, ὅποτε οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος δυσφημηταὶ τῆς προσωπικῆς τιμῆς τῶν πολιτῶν εἶνε ἀνεκτοὶ παρὰ πάσας τὰς ἀπαγορευτικὰς διατάξεις τῆς νομοθεσίας, κηρυττούσης αὐτοὺς ἀτίμους· ἀλλ' ἡ νομοθεσία δὲν εἶνε ἐπαρκὴς πρὸς θεραπείαν κακοῦ, μὴ ὄντων ἱκανῶν πρὸς τοῦτο τῶν ἠθῶν, αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς τιμῆς. Ἐν ταῖς τοιαύταις ἐκλελυμέναις πολιτείαις δὲν φρονεῖ τὸ ἐξ ἐνέδρας ριπτόμενον διὰ δηλητηρίου δὲ βεβαμμένον βέλος τοῦ ἀγρίου, οὐδὲ τὸ δολοφόνον ἐγχειρίδιον ἐπιβούλου, καταστρέφοντος αὐτοπροσώπως ἢ δι' ἑτέρου προσώπου τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ· ἀλλ' ἄλλο δηλητήριο, πολλῶ φαρμακερώτερον τῶν δηλητηρίων τῆς Λοκούστης ἢ τῶν Βοργιῶν—τὸ δηλητήριο τῆς δυσφημῆσεως τῆς τιμῆς καὶ ἀξιοπρεπείας ἐντίμων πολιτῶν ὑπὸ τὴν ἀδιαφορίαν ἢ τὴν εὐχαρίστησιν κοινωνίας ἀναισθητοῦσης καὶ μὴ κατανοούσης, ὅτι ἐν τῇ ἀρνήσει ταύτῃ τῆς τιμῆς τῶν ἀποσελούν-

των αὐτὴν ὑπολανθάνει ἐναργῶς ἢ ἄρνησις τῆς τιμῆς αὐτῆς ὡς ἐγ-
 γυήσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως.

§ 55. Τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς διεκδικήσεως τῆς Τιμῆς. Μονομαχία.

Τῆς προσωπικῆς τιμῆς ἢ διεκδίκησις, ἢ αὐτοδικία, ἐπιβάλλεται ὡς
 ἀτομικὸν ἄμα καὶ κοινωνικὸν καθῆκον ἐν πάσῃ ἱστορικῇ περιόδῳ, ἀπο-
 λιτίστῳ ἢ πεπολιτισμένῳ. Ὁ ἄνθρωπος αἰείποτε εἶνε ὁ αὐτός, τὸ δί-
 καιον καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ οὐδέποτε ἐκλείπει,
 ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ὠμολόγησεν ἐν ἑαυτῷ ἠθικὴν αὐτοκτονίαν. Ὅτε
 ἄρα ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ τιμὴ ἀμφισβητεῖται ἢ προσβάλλεται, καθῆ-
 κον ἔχει αὐτὸς οὗτος νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῆς καὶ διὰ
 τῶν βιαιοτάτων μέσων, παραλλασσόντων βεβαίως κατὰ κοινωνικὴν ἢ
 ἀτομικὴν ἀνατροφήν, ἀλλ' αἰείποτε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιδιωκόν-
 των σκοπὸν, τὴν ἐπανόρθωσιν τῆς προσβληθείσης τιμῆς. Ἡ νομο-
 θεσία δὲν δύναται ἢ νὰ δειχθῇ ἐπεικῆς ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν,
 ἢ δὲ κοινωνία καθῆκον ἔχει νὰ σεβασθῇ τὴν κατὰ τοῦτον ἢ ἐκείνον
 τὸν τρόπον γενομένην αὐθαίρετον ἐπανόρθωσιν τῆς προσβληθείσης προσ-
 ωπικῆς τιμῆς.

Εἰς τῶν τρόπων τῆς διεκδικήσεως καὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς προ-
 σωπικῆς τιμῆς ἐθεωρήθη ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανείας τῶν
 γερμανικῶν φύλων ἡ Μονομαχία.

Ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις τὸ ἔθιμον τῆς μονομαχίας δὲν φέρει τὸν
 τύπον τοῦ προσωπικοῦ ἀγῶνος, ὃν περιεβλήθη μετὰ τοὺς ἀπὸ τῆς
 Μεταναστεύσεως τῶν Βαρβάρων χρόνους. Ἀναφέρεται μὲν ἐν τοῖς ὁμη-
 ρικοῖς ἔπεσιν ἡ μονομαχία Μενελάου καὶ Ἀλεξάνδρου, Ἐκτορος καὶ
 Αἴαντος, ἐν τῇ Γραφῇ ἢ τοῦ Δαυὶδ καὶ Γολιάθ, ἐν τῇ ρωμαϊκῇ ἱστο-
 ρίᾳ ἢ τῶν Ὀρατίων καὶ Κουριατίων, ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος δὲν ἔχει αἰ-
 τίαν προσωπικοῦς λόγους, ὅσον τὴν ἀντιπροσωπείαν δύο λαῶν ἀγωνι-
 ζομένων, ὧν οὗτοι, οἱ μονομαχοῦντες, παρίστανται ὡς οἱ ἀντιπρόσω-
 ποι. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος καὶ Ρώμης, παρὰ τὸ ἐλεύθερον
 τῶν πολιτειῶν τούτων πνεῦμα, ἡ ἔννοια τῆς προσωπικῆς τιμῆς δὲν
 εἶνε ἐναργῶς ἐκδηλωμένη. Τὸ πᾶν ἐν ταῖς κοινωνίαις ἐκείναις εἶνε
 ἡ πολιτεία, μηδὲν δὲ τὸ ἄτομον, οὐ ἢ προσωπικότης ἐκλείπει ἐν τῇ

ὑπερφυεῖ ταύτης προσωπικότητι· δὲν δύναται ἄρα τοῦτο νὰ διεκδικήσῃ ἰδίαν σφαῖραν δικαστικῆς ἐνεργείας διὰ προσωπικῆς αὐτοβουλίας· ἡ ἔννοια τῆς προσωπικῆς τιμῆς δὲν εἶνε τοσοῦτον ζωηρά, ἢ δ' αὐθαίρετος αὐτῆς διεκδίκησις ἐπὶ ὀλιγωρίᾳ τοῦ ὑπερτάτου δικαίου τῆς πολιτείας οὐ μόνον δὲν ἐπιτρέπεται, ἀλλ' οὐδὲ κατανοεῖται ὑπὸ τῶν ἠθῶν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Τὸ δίκαιον τῆς ἀτομικότητος ἀποκαλύπτεται ἰδίᾳ ἐν τῇ πλήρει αὐτοῦ ἐννοίᾳ διὰ τοῦ γερμανικοῦ κόσμου. Ὁ Ἕλλην εἶνε τοιοῦτος, ὁ Ρωμαῖος ἐπίσης, ὡς στοιχεῖα ἐνεργὰ ἐν τῇ πολιτείᾳ, δι' αὐτῆς ὑφίσταμενα. Τούναντίον παρὰ τοῖς Γερμανοῖς κατὰ τὴν ἡρωικὴν τοῦ βίου αὐτῶν περίοδον ἡ κοινωνία ὑφίσταται ἐν τῇ συνυπάρξει ἀτόμων, μηδένα κοινὸν πρὸς ἀλληλα δεσμὸν ἐχόντων, πολιτεία ἐπίσης δὲν ὑφίσταται, ἱκανὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ προσβληθόμενα ἐκάστου δίκαια, τὴν τιμὴν. Ὑπὸ καθεστῶς, ἐρειδόμενον ἐπὶ τοιούτων συνθηκῶν, παρ' ἧ οὐδαμῶς ἢ ἥκιστα λειτουργεῖ ἡ δικαιοσύνη, τὸ ἄτομον ἀναλαμβάνει ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ προσβληθὲν δίκαιον. Ἰντεῦθεν ὁ καλούμενος δικαστικὸς ἀγὼν παρὰ τοῖς βαρβάρους, ὀργανωμένη ἐμπόλεμος κατάστασις μεταξὺ ἀτόμων καὶ οἰκογενειῶν, ἣν μάλιστα ἐζήτησε διὰ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Ἡ κατάστασις αὕτη ὑποχωρεῖ σὺν τῷ χρόνῳ εἰς νέαν ἐννομον τάξιν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς βασιλείας, ἐκπροσωπούσης τὴν πολιτείαν. Αὕτη ἀντικαθίστησι τὸ ἄτομον, ἡ δὲ κοινωνικὴ δικαιοσύνη ὑποτάσσει τὰ ἐνστικτα τῆς ἀτομικῆς, τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου.

Παρὰ τὴν νίκην ταύτην τῆς κοινωνικῆς ὀλομελείας, τῆς διὰ τῆς πολιτείας ἐκδηλουμένης, κατὰ τοῦ ἀτόμου, τοῦτο δὲν ὑποχωρεῖ ἐξ ὀλοκλήρου, παραιτούμενον ἀπὸ πάσης προσωπικῆς διεκδικήσεως τοῦ δικαίου αὐτοῦ ἐν τισὶ περιστάσεσιν. Ἡ πολιτεία ἀνέλαβε τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ προσβληθέντος δικαίου ἐν ταῖς μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ὁμάδων διαστάσεσιν, ἀλλ' ἐπὶ ἀντικειμένων, καθ' ἃ προσβάλλεται ἡ προσωπικὴ τιμὴ τοῦ ἀτόμου, τοῦτο ἐπιζητεῖ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἀρμοδιότητα τῆς ἐπανορθώσεως. Οὕτως ὁ δικαστικὸς ἀγὼν ἐκδηλοῦται ὑπὸ νέαν μορφήν, τὴν τῆς Μονομαχίας.

Διὰ τὰ κοινωνικὰ ἠθῆ τῶν τότε καιρῶν ἡ μονομαχία οὐδὲν ἔχει τὸ ἀξιόμειπτον, τὸ ἠθικῶς ἐπίφογον, λειτουργεῖ ἄρα μετὰ τῆς κοινωνικῆς Δικαιοσύνης καὶ ἡ ἀτομικὴ, εἰ καὶ ἐν διηνεκεῖ διετελεῖ ἀντα-

γωνισμῶ. Καί εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἀναθεματίζει καθ' ἑκάστην τὸ ἔκνομον τοῦτο ἔθιμον ἢ Ἐκκλησία, καταδιώκει δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ Πολιτεία, ἀλλ' ἐν τῇ συνειδήσει τῶν κοινωνιῶν ἐκείνων ἢ μονομαχία ἀναγνωρίζεται καὶ ἐπιβάλλεται ὡς κανὼν δικαίου, ὡς ἐγγύησις τῆς προσωπικῆς τιμῆς ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε πολλάκις καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑποχρεοῦται ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτὴν ὑπὸ ὄρους, ἀφοῦ δὲν δύναται νὰ τὴν ἐξοντώσῃ· πλεῖστοι τῶν μοναρχῶν τῆς Εὐρώπης, εἰ καὶ μὴ ἀπαρεσχόμενοι εἰς τὰ τιμαριωτικὰ ἦθη, ἐπανειλημμένως ἐζήτησαν ν' ἀπαγορεύσωσι τὴν μονομαχίαν, ἀλλ' αἱ διατάξεις αὐτῶν ἔμειναν χάρτης ἄγραφος, παρὰ πάσας τὰς ἀυστηρὰς ποινὰς, δι' ὧν ἐτιμωροῦντο οἱ χρώμενοι αὐτῇ ὡς μέσῳ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς τιμῆς αὐτῶν, πολλάκις κατὰ φαντασίαν προσβληθείσης.

Αἱ νεώτεροι νομοθεσίαι τιμωροῦσιν ἀυστηρῶς μᾶλλον ἢ ἦττον τὴν μονομαχίαν· ἀλλ' ἐὰν πρόκειται αὕτη νὰ ἐκλίπῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπὸ τοῦ βίου τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, θέλει ἐπιτευχθῆ τοῦτο οὐχὶ διὰ τῆς ἀυστηρᾶς καταδιώξεως ἢ τιμωρίας τοῦ νόμου, ὅσον διὰ τῆς καταδίκης τῆς δημοσίας γνώμης, ἀναγνωρίζουσης ἐν τῷ θεσμῷ τούτῳ, λείψανα ἠθῶν ἐποχῆς βαρβάρου, παρ' ἣ ἢ ἰσχὺς τῆς πολιτείας δὲν ἦτο ἐπαρκὴς πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ ἀτόμου, οὐ ἔνεκα ἢ μονομαχία ἐπεβάλλετο κατ' ἀνάγκην, ἀλλ' ἐν τῇ σημερινῇ καταστάσει τῶν ἠθῶν αὕτη δὲν ἔχει λόγον ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας.

Ἡ μονομαχία δὲν δύναται νὰ ἐπιτραπῇ οὐδ' ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, οὐδ' ὑπὸ τοῦ δικαίου. Ἐπιδέξιος ὄπλομάχος (spadassin), θαρρῶν ἐπὶ τῇ φυσικῇ αὐτοῦ ἰσχύϊ, ἐπὶ τῇ δεξιότητι, μεθ' ἧς διαχειρίζεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φονικὸν ὄπλον, προκαλεῖ εἰς μονομαχίαν, ἢ ἐξαναγκάζει σκοπίμως εἰς πρόκλησιν, ἐνάρετον καὶ φιλήσυχον ἀστὸν, ἀφοῦ πρότερον ἔτρωσε τὴν τιμὴν αὐτοῦ καιριώτατα. Προφανὲς ὑπὲρ τίνος θέλει κλίνῃ ἢ πλάστιγξ τῆς ἐπιτυχίας. Τοῦτο ἀπὸ ἠθικῆς ἐπόψεως. Ἀλλὰ καὶ τὰς θεμελιωδεστάτας ἀρχὰς τοῦ δικαίου προσβάλλει ἡ μονομαχία· καθιεροῖ ἰσχύον τὸ δόγμα, ὅτι ὁ προσβαλλόμενος δικαιούται νὰ προσφύγῃ μᾶλλον εἰς τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας ἢ εἰς τὴν ἐτυμηγορίαν τῆς δικαιοσύνης. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις καθιεροῦται τὸ δίκαιον τοῦ πολέμου πάντων κατὰ πάντων, χωρὶς νὰ ἐκανοποιηθῇ κατ' ἐλάχιστον μήτε ἡ ἠθικὴ, μήτε τὸ δίκαιον, μηδὲ ν' ἀσφαλισθῇ ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη. Τινὲς τῶν δικαιούντων αὐτὸν ἐν τῇ

ἐπικλήσει τοῦ παλαιοῦ δόγματος *volenti non fit iniuria*, λησμονοῦσιν, ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ βούλησις τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τῶν μονομαχοῦντων δὲν εἶνε ἐλευθέρη, ὅτι ἐπιβάλλεται πολλάκις ἡ μονομαχία ἐκ λόγων ψευδοῦς φιλοτιμίας ἢ ἀληθοῦς τιμῆς, ἐκ τῶν προλήψεων τάξεως ἢ ιδιότητος, ἐξ ἐπιπολαιότητος τοῦ κοινωνικοῦ κύκλου, ἐν ᾧ διατελοῦσιν οἱ μονομαχοῦντες, ὑφιστάμενοι μᾶλλον ψυχολογικὸν καταναγκασμὸν, ἢ ἐν ἐλευθέρᾳ βουλήσει ἐνεργοῦντες. Τούτων δεδομένων ἡ μονομαχία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως δύο προσώπων, συνθήκη πρὸς ἐπίλυσιν ἐκκρεμοῦς προσωπικῆς διαφορᾶς. Πλείστα παραδείγματα μαρτυροῦσι τὸ ἀκριβὲς τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἃν ἔνεκα κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ μονομαχία, ἢ ἐν ἐκτάκτοις μόνον καὶ σπανιωτάταις περιστάσεσι· καὶ τοῦτο μεταξὺ προσώπων, δι' ἧς ἡ διεκδίκησις καὶ ἡ τήρησις τῆς προσωπικῆς τιμῆς εἶνε ἀναπόφευκτος ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῆς κοινωνικῆς λειτουργίας, ἣν ἐξασκοῦσι (τῶν στρατιωτικῶν), ἢ ἐν περιπτώσεσι, καθ' ἃς ἐτρώθη καιριώτατα ἐξ ἐπιβουλῆς ἢ τιμῆ προσώπου τινός. "Ἢ τε κοινωνικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ δικαιοσύνη πρέπει νὰ ὑπάρξωσι τότε ἐπιεικεῖς.

Ἄλλ' ὡς εἶπον, ἡ πλήρης διαγραφὴ τοῦ βαρβάρου τούτου ἐθίμου ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ κώδικος τῶν νεωτέρων λαῶν θέλει ἐπιτευχθῆ πρῶτιστως διὰ τῆς βελτιώσεως τοῦ ἥθους, διὰ τῆς προσηκούσης παιδείσεως. Τότε ἀληθῶς θέλει κατανοήσῃ ἕκαστος ἄνθρωπος, ὅτι ἐν τῇ ἀδίκως προσβαλλομένη τιμῇ ἐνὸς προσώπου δὲν προσβάλλεται ἡ τιμὴ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ συλλήθεδον τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ὃ περ μόνον δικαιούται νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπανόρθωσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐτυμηγορίας τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ πρῶτιστως διὰ τῆς καταδικαστικῆς ἐτυμηγορίας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀποδιώκοντος ἀπὸ τῶν κόλπων αὐτοῦ πάντα ὑβριστὴν καὶ συκοφάντην, ὡς ἀνάξια μέλη, πολέμια δὲ τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ ἀλληλεγγύης.